

मूलभूत कर्तव्यांची प्रासंगिकता

1976 मध्ये स्वरण सिंग समितीच्या शिफारशीनुसार संविधानात नागरिकांची मूलभूत कर्तव्ये जोडण्यात आली. भारतीय राज्यघटनेतील मूलभूत कर्तव्ये पूर्वीच्या युएसएसआरच्या संविधानाने प्रेरित आहेत. भारतीय राज्यघटनेच्या भाग IV A मधील कलम 51A मूलभूत कर्तव्यांशी संबंधित आहे. 1976 च्या 42 व्या दुरुस्ती कायद्याद्वारे भारतीय राज्यघटनेत सुधारणा करण्यात आली, ज्याने दहा मूलभूत कर्तव्ये सादर केली. 2002 च्या 86 व्या दुरुस्ती कायद्याद्वारे 11 व्या मूलभूत कर्तव्याचा नंतर यादीत समावेश करण्यात आला.

आजच्या लेखात आपण मूलभूत कर्तव्य ची प्रासंगिकता काय आहे व या कर्तव्येचे महत्त्व काय आहे याविषयीची संपूर्ण माहिती बघणार आहोत.

मूलभूत कर्तव्यांची प्रासंगिकता (Relevance of Fundamental Duties)

नागरिकत्व म्हणजे देशातील लोक आणि त्यांनी निवडून दिलेले सरकार यांच्यातील सामाजिक कराराचे प्रमाणीकरण, जे देशाच्या राज्यघटनेने कायदेशीर केले आहे. नागरिकांचे हक्क हा या कराराचा आधार आहे.

- हक्कांवर भर देतानाच, नागरिकांनीही समाजाप्रती आणि देशाबद्दलची आपली कर्तव्ये, विशेषतः त्याची सुरक्षितता आणि सुरक्षिततेच्या अनिवार्यतेबद्दल प्रामाणिक असणे अत्यंत आवश्यक आहे.
- मूलभूत कर्तव्यांचे बारकाईने परीक्षण केल्यास असे दिसून येते की, त्यांपैकी अनेक मूल्ये म्हणजे भारतीय परंपरा, पुराणकथा, धर्म आणि प्रथा यांचा भाग असलेल्या मूल्यांचा उल्लेख करतात.

भारतातील कर्तव्याची संकल्पना (Concept of Duties in India)

प्राचीन काळापासून लोकशाहीची वैभवशाली परंपरा असलेल्या जगातील काही मोजक्या देशांपैकी भारत एक आहे, जिथे लोकांची कर्तव्ये पार पाडण्याची परंपरा आहे.

- प्राचीन काळापासून, एखाद्या व्यक्तीच्या "कर्तव्य" - एखाद्याच्या समाजाप्रती, त्याच्या / तिच्या देशाप्रती आणि त्याच्या / तिच्या पालकांप्रती असलेल्या कर्तव्यांच्या कामगिरीवर भर दिला जात असे.
- भगवद्गीता आणि रामायण देखील लोकांना त्यांचे कर्तव्य पार पाडण्यास सांगतात. गीतेत भगवान श्रीकृष्णांनी म्हटले आहे की, "कोणत्याही फळाची अपेक्षा न करता आपले कर्तव्य पार पाडावे".
- महात्मा गांधींच्या मते कर्तव्याची कामगिरीच आपल्याला आपला हक्क मिळवून देते. अधिकारांना कर्तव्यापासून दूर करता येणार नाही.
- महात्मा गांधींनी असे म्हटले होते की, "सत्याग्रहाचा जन्म झाला, कारण माझे कर्तव्य काय आहे हे ठरविण्यासाठी मी नेहमीच प्रयत्नशील होतो."
- तसेच, "भारताच्या विकासात आणि प्रगतीत योगदान देणे हे प्रत्येक व्यक्तीचे कर्तव्य आहे", असे निरीक्षण स्वामी विवेकानंद यांनी नोंदवले.
- भारतीय राज्यघटनेचे एक अतिशय महत्त्वाचे वैशिष्ट्य म्हणजे ते नागरिकांचे हक्क आणि कर्तव्ये यांचा समतोल राखते.
- स्वर्णसिंग समितीच्या शिफारशीनुसार ४२ व्या घटनादुरुस्ती कायदा १९७६ मध्ये मूलभूत कर्तव्यांची भर पडली.
- इंदिरा गांधी यांच्या मते, "मूलभूत कर्तव्यांचे नैतिक मूल्य हे अधिकारांना धक्का लावणे नव्हे, तर लोकांना त्यांच्या कर्तव्याची जाणीव करून देऊन लोकशाही समतोल प्रस्थापित करणे हे असेल कारण ते त्यांच्या हक्कांची जाणीव बाळगतात."

मूलभूत कर्तव्ये

- पूर्वीच्या यूएसएसआरच्या घटनेतून मूलभूत कर्तव्यांची कल्पना घेण्यात आली आहे. तोपर्यंत जपान हे केवळ लोकशाही राज्य होते, ज्यात नागरिकांची कर्तव्ये असतात.
- मूलभूत कर्तव्ये कलम ५१ अ अन्वये भारतीय राज्यघटनेच्या भाग IV-A मध्ये अंतर्भूत आहेत. मुळात ही कर्तव्ये दहा होती, नंतर २००२ मध्ये ८६ व्या घटनादुरुस्तीपर्यंत, ती अकरापर्यंत समान केली गेली.

कर्तव्यांचे महत्त्व (Importance of Duties)

जगभरातील अनेक राष्ट्रांनी "जबाबदार नागरिकत्व" या तत्वांना मूर्त रूप देऊन विकसित अर्थव्यवस्थांमध्ये रूपांतर केले आहे

- जबाबदार नागरिकत्व : एखाद्या राष्ट्रातील नागरिकांनी ज्या जबाबदाऱ्या व कर्तव्ये पार पाडली पाहिजेत, त्यांचा आदर केला पाहिजे.
- यूएसए हे या बाबतीत एक उत्कृष्ट उदाहरण आहे. अमेरिकेच्या नागरिकत्व आणि इमिग्रेशन सर्व्हिसेसतर्फे जारी करण्यात आलेल्या 'सिटिझन्स पंचांगात' आपल्या नागरिकांच्या जबाबदाऱ्यांची माहिती देण्यात आली आहे.
- आणखी एक उदाहरण म्हणजे सिंगापूर, ज्याच्या वाढीच्या कथेला तेथील नागरिकांकडून कर्तव्यांचा अविरत पाठपुरावा करण्यावर भर देण्यात आला आहे. त्यामुळे सिंगापूरचे रूपांतर कमी विकसित देशातून अल्पावधीतच अत्यंत विकसित राष्ट्रात झाले आहे.

सध्याच्या काळात मूलभूत कर्तव्यांची प्रासंगिकता

- मूलभूत कर्तव्ये समाविष्ट करून तीन दशके उलटली तरी नागरिकांमध्ये पुरेशी जागरूकता नाही.
- 1998 मध्ये अटलबिहारी वाजपेयी यांच्या सरकारने न्यायमूर्ती जे.एस. वर्मा समिती देशातील नागरिकांना मूलभूत कर्तव्ये शिकवण्याच्या सूचना कार्यान्वित करेल.
- आज भारताच्या प्रगतीसाठी मूलभूत कर्तव्ये लक्षात ठेवण्याची गरज आहे.
- कलम 51A(e) अंतर्गत अंतर्भूत केलेले मूलभूत कर्तव्य धर्म, भाषा, इत्यादींच्या अडथळांच्या पलीकडे जाऊन सद्भावना आणि समान बंधुत्वाच्या भावनेला चालना देण्याचा प्रयत्न करते.
- तथापि, सहा दशकांहून अधिक काळ भारताची लोकशाही व्यवस्था हा समान बंधुत्व निर्माण करू शकलेली नाही.
- त्याचप्रमाणे, अनुच्छेद 51A(g) अंतर्गत पर्यावरणाचे रक्षण आणि सुधारणा करण्याचे कर्तव्य आहे, परंतु भारताला वायू आणि जल प्रदूषण आणि हवामान बदलाच्या प्रभावाने गंभीरपणे प्रभावित केले आहे.
- कलम 51A(h) अंतर्गत एकतेची भावना, वैज्ञानिक स्वभाव आणि चौकशीची भावना विकसित करणे किंवा निरोगी, धर्मनिरपेक्ष वृत्ती विकसित करणे हे मूलभूत कर्तव्य
- याउलट, शाळेचे वातावरण आणि सामाजिक वातावरण असे आहे की मुले एकमेकांबद्दलच्या सर्व चुकीच्या गोष्टी शिकतात आणि सामाजिक पूर्वग्रहांना बळी पडतात.
- भारताची संमिश्र संस्कृती आहे (कलम 51A(f) अंतर्गत), "वसुधैव कुटुंबकम" हा त्या दृष्टीकोनाचा सारांश देतो.
- तथापि, सध्या भारतीय समाजात वाढती असहिष्णुता आहे, जी गोरक्षण, मॉब लिंगिंग इत्यादी प्रकरणांवरून दिसून येते.
- जोपर्यंत नागरिक मूलभूत अधिकारांना त्यांच्या मूलभूत कर्तव्यांसोबत पूरक होत नाहीत तोपर्यंत लोकशाही समाजात खोलवर रुजू शकत नाही. राजकारण टिकवायचे असेल तर नागरिकांमध्ये कर्तव्याची उच्च भावना असली पाहिजे.
- सार्वत्रिकपणे, नागरिकांच्या कर्तव्यांवर मोठा भर देण्यात आला आहे. मानवी हक्कांच्या सार्वभौमिक घोषणापत्राच्या अनुच्छेद 29(1) मध्ये असे म्हटले आहे:
- त्यात असे म्हटले आहे की "समुदायाप्रती प्रत्येकाची कर्तव्ये आहेत ज्यामध्ये केवळ त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाचा मुक्त आणि पूर्ण विकास शक्य आहे."

Way Forward

अलिकडेच भारताच्या पंतप्रधानांनी आपल्या मुलांना संविधान शिकवायला हवं, असं योग्यच म्हटलं आहे.

- सर्व शपथांमध्ये आणि प्रतिज्ञांमध्ये मूलभूत कर्तव्यांच्या आवश्यक पैलूंचा समावेश करणे.
- नागरिकांना कर्तव्य बंधनकारक असल्याने राज्याने हेच उद्दिष्ट साध्य करण्यासाठी प्रयत्न करावेत, असे सुप्रीम कोर्टाने म्हटले आहे.
- अधिकार आणि कर्तव्ये एकत्र अस्तित्वात असली पाहिजेत. कर्तव्ये नसलेल्या अधिकारांमुळे अराजकता माजेल. या संदर्भात, मूलभूत कर्तव्ये राष्ट्रीय ध्येयांची सतत आठवण करून देण्याचे काम करतात तसेच सामाजिक जबाबदारीची सखोल जाणीव निर्माण करतात.

byjusexamprep.com